

MODELE DE DESCRIERE A ACTELOR DE VORBIRE ÎN LINGVISTICA PRAGMATICĂ

Doctorandă **Alina PĂTRUNJEL**

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

MODELS OF DESCRIPTION OF SPEECH ACTS IN PRAGMATIC LINGUISTICS

Summary. The article has the purpose of examining the main models used in pragmatic linguistics to describe speech acts as complex communicative units made by the creation of sentences in concrete communication situations. In its introductory part it contains a short presentation of the speech acts theory and the speech act concept. The two analysis models, actional and interactional, allow the linguists to distinguish the speech act as a communication unit from the speech act as a discourse unit. A special attention is accorded to the interactional analysis grid which can make possible the examination of the discursive speech acts behaviour.

Keywords: speech act, illocutionary force, sentence content, actionary analysis of speech acts, interactional analysis of speech acts.

Rezumat. Articolul are drept scop examinarea principalelor modele folosite în lingvistica pragmatică pentru descrierea actelor de vorbire în calitatea lor de unități comunicative complexe realizate prin producerea unor enunțuri în situații de comunicare concrete. În partea sa introductivă el conține o prezentare succintă a teoriei actelor de vorbire și a conceptului de act de vorbire. Cele două modele de analiză, acțională și interacționistă, le permit lingviștilor să distingă actul de vorbire ca unitate a comunicării de actul de vorbire ca unitate a discursului. O atenție deosebită se acordă grilei de analiză interacționiste, care face posibilă examinarea comportamentului discursiv al actelor de vorbire.

Cuvinte-cheie: act de vorbire, forță ilocuționară, conținut propozițional, analiză acțională a actelor de vorbire, analiză interacționistă a actelor de vorbire.

INTRODUCERE

Vorbirea ca formă de manifestare a limbajului reprezintă un comportament uman determinat de o anumită intenționalitate. Trăsătura dată se manifestă la nivelul enunțurilor cu ajutorul cărora vorbitoarul are posibilitatea să realizeze diferite acțiuni, și anume: să transmită sau să solicite o informație, să exprime o cerere, o rugămintă, un îndemn, un ordin, o mulțumire, să facă o invitație, o promisiune, un compliment cuiva, să laude, să critice, să avertizeze pe cineva etc.

Acest punct de vedere asupra funcțiilor cu care este utilizat limbajul în comunicare a fost pus în evidență prin teoria actelor de vorbire elaborată de filosoful englez J. Austin (1962). În general, se afirmă că prin această teorie, autorul ei a combătut reprezentationalismul filosofiei analitice clasice, calificat de el drept „iluzie descriptivă” [1, p. 62]. Ideea de la care pornește teoria dată este că limbajul are nu doar o funcție descriptivă, el este folosit pentru realizarea unor acțiuni având diferite scopuri. În felul acesta, teoria în cauză se bazează pe conceptul de *acțiune* înfăptuită prin utilizarea limbajului în situații concrete de comunicare.

Dacă ar fi să prezentăm o descriere rezumativă a teoriei clasice a actelor de vorbire, așa cum a fost concepută de fondatorul ei, ar trebui să menționăm că, pentru Austin, enunțurile sunt folosite nu doar pentru a descrie evenimente din realitate, ci pentru a îndeplini un anumit act, având drept scop de a face ceea ce se spune cu ajutorul enunțurilor. Prin urmare, în conformitate cu teoria propusă de Austin, esența semnificației unui enunț nu se reduce doar la condiția lui de adevăr, ci implică și luarea în considerare a scopului cu care acesta este folosit în actul concret de comunicare.

Punctul de plecare al teoriei actelor de vorbire îl constituie observațiile asupra unor enunțuri cu verbul predicat la persoana I singular indicativ prezent, diateza activă, de tipul: *Promit să nu mai întârzi. Îți mulțumesc pentru ajutor. Vă declar soț și soție.* etc. [1, p. 26]. Pentru enunțurile citate este caracteristic faptul că ele nu descriu lucruri sau evenimente reale. Producerea lor are drept efect realizarea practică a unor acțiuni.

Teoria actelor de vorbire elaborată de J. Austin a fost fondată inițial pe distincția enunțuri constatative (descriu lumea reală) – enunțuri performative (realizează o acțiune). Astfel, constatativele sunt descrieri

ale stărilor de fapt din realitate, ele pot avea valoare de adevăr. Un enunț de acest tip este fie adevărat (dacă cele exprimate sunt reale), fie fals (dacă sensul său nu corespunde realității).

Spre deosebire de enunțurile constatative care descriu, relatează, consemnează un eveniment din realitate, enunțurile performative reprezintă „performarea unei acțiuni” [1, p. 27]. Ele implica nu doar desemnarea unei acțiuni, ci chiar realizarea ei. Cu alte cuvinte, prin folosirea unui astfel de enunț vorbitorul nu doar urmărește scopul de a descrie o stare de fapt, ci schimbarea realității. Enunțul performativ este echivalentul unei acțiuni realizate prin simplul fapt al rostirii enunțului dat. Astfel, spunând, în circumstanțe adecvate, *Declar ședința închisă.*, nu înseamnă doar că descriem o acțiune, ci că realizăm, de fapt, însuși actul de închidere a unei ședințe. Constatăm deci că, după Austin, a vorbi înseamnă a face schimb de informații, dar de asemenea a efectua un act utilizând anumite mijloace verbale. Anume în acest sens se spune că, pentru Austin, a spune este sinonim cu a face.

Dat fiind că nu pot fi raportate la o stare de lucruri din realitate, enunțurile performative nu pot fi considerate nici adevărate, nici false. Ele pot fi evaluate doar ca fiind reușite sau nereușite, ori, în termenii lui Austin, fericite sau nefericite [1, p. 33-34].

Trebuie specificat că pentru teoria în cauză este esențială distincția enunț constatativ / enunț performativ, aceasta reprezentând, de fapt, distincția care a contribuit la constituirea teoriei respective. Mai târziu însă, Austin constată că distincția dată nu poate fi absolutizată, ajungând ca în dezvoltările ulterioare ale teoriei sale să renunțe definitiv la ea. În aceste condiții, el admite că și enunțurile numite constatative pot fi asimilate performativelor. După ce abandonează distincția menționată, Austin propune o teorie potrivit căreia în structura fiecărui enunț se delimitează: a) un conținut propozițional (înțelesul enunțului) și b) o forță ilocuționară (actul pe care îl realizează vorbitorul rostind enunțul dat). Astfel, orice enunț, pe lângă simplul fapt de a descrie lumea, îi servește vorbitorului pentru a face diferite lucruri. De exemplu, cu ajutorul unui enunț asertiv vorbitorul îi comunică ceva interlocutorului său, cu ajutorul unui enunț interogativ întreabă ceva, cu ajutorul unui enunț imperativ îi cere interlocutorului să realizeze o acțiune etc.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

După această succintă prezentare a conceptului de act de vorbire și a teoriei actelor de vorbire, vom încerca în continuare să prezentăm modelele folosite în lingvistică pentru descrierea actelor de vorbire.

Reprezentând niște unități comunicative complexe, realizate prin producerea unor enunțuri în situații de comunicare concrete, actele de vorbire admit abordări și interpretări diferite, fiind puse în lumină diverse aspecte ale fenomenului în cauză. După cum se precizează în studiile de lingvistică pragmatică, actele de vorbire pot fi privite dintr-o dublă perspectivă: a) din punctul de vedere al felului cum sunt organizate în sistemul limbii și b) din punctul de vedere al modului în care ele se manifestă la nivelul discursului.

Vorbind despre modalitățile de analiză a actelor de vorbire, J. Moeschler distinge următoarele tipuri: o analiză a actelor de vorbire realizată la nivelul enunțului și o analiză a actelor de vorbire realizată la nivelul discursului [2, p. 111]. Prin aplicarea acestor modele de analiză, autorul își propune să distingă actul de vorbire ca unitate a comunicării de actul de vorbire ca unitate a discursului [2, p. 108].

Primul model de analiză, și anume analiza de la nivelul enunțului, presupune o examinare a actelor de vorbire sub aspectul existenței lor în limbă, ceea ce echivalează cu analiza unităților în cauză din punctul de vedere al manifestării lor izolate, fără a se avea în vedere comportamentul lor în structura schimburilor verbale. Aceasta modalitate de analiză, care este una de tip „atomist”, prevede descrierea actului de vorbire ca entitate caracterizată printr-o anumită forță ilocuționară aplicată unui conținut propozițional.

Cel de al doilea model de analiză presupune examinarea actelor de vorbire într-un plan funcțional mai larg, și anume din perspectiva discursului. Actele de vorbire sunt văzute ca acțiuni performate prin utilizarea limbii în situații concrete de comunicare, implicând o interacțiune a interlocutorilor. Foarte succint am putea spune că deosebirea esențială dintre aceste două tipuri de analiză a actelor de vorbire rezidă în faptul că, în timp ce prima este o analiză acțională (actul de vorbire văzut ca entitate realizată prin producerea unui enunț), cea de a doua este, de fapt, o analiză interacționistă (actul de vorbire ca unitate utilizată în cadrul anumitor structuri conversaționale specifice).

Sintetizând informațiile referitoare la cele două modalități de analiză a actelor de vorbire, constatăm că fiecare model implică o anumită „grilă” de analiză.

A. Grila de analiză „atomistă” prevede examinarea aspectelor esențiale ale actelor de vorbire, în special, ale celor care permit definirea și identificarea lor ca unități ale limbii. Scopul urmărit prin aplicarea unui astfel de model de analiză este să asigure degajarea particularităților semantico-pragmatice și structurale caracteristice diferitor subtipuri de acte de vorbire, oferind o imagine globală a clasei actelor de vorbire.

În cazul unui asemenea model de analiză, cercetătorii își focalizează atenția asupra structurii actelor de vorbire, identificând o componentă locuționară (rostirea unei secvențe verbale), o componentă ilocuționară (realizarea unei intenții de comunicare) și o componentă perlocuționară (provocarea unei reacții a interlocutorului ca rezultat al receptării și al interpretării enunțului) [1, p. 95].

În procesul de descriere a actelor de vorbire pe baza modelului menționat, acestea sunt surprinse din perspectiva trăsăturilor lor definitorii ca unități comunicative minimale. Este vorba de acele trăsături pentru care sunt operante următoarele distincții: a) forță ilocuționară – conținut propozițional, b) funcție ilocuționară – mijloace de realizare lingvistică și realizări directe – realizări indirecte ale actelor de vorbire; c) acte de vorbire reușite – acte de vorbire nereușite.

Dacă se are în vedere distincția *forță ilocuționară – conținut propozițional*, se urmărește relevarea specificului intenției comunicative a locutorului care stă la baza actului de vorbire respectiv. De menționat însă că tehnica de descriere a forței ilocuționare ce caracterizează un anumit act de vorbire în cazul analizei atomiste, care a fost elaborată de-a lungul anilor, se reduce, în cea mai mare parte, la descrierea acestei componente din punctul de vedere al caracteristicilor semantico-pragmatice prin care se definesc actele de vorbire.

Atunci când se pune accentul pe corelația *funcție ilocuționară – realizare lingvistică*, cercetătorii identifică și descriu mijloacele lingvistice de codificare a actelor de vorbire (tipurile de structuri sintactice prin care se exprimă actele de vorbire și verbele performative). Sunt vizate particularitățile structurale (structura sintactică și morfologică) ale enunțurilor prin intermediul cărora se realizează actele de vorbire, fiind puse în prim-plan principalele clase lexico-semantice cu rol de marcatori ai forței ilocuționare. O atenție specială se acordă, de asemenea, descrierii mijloacelor de limbă folosite în realizările directe și indirecte ale actelor de vorbire în discurs.

Analiza actelor de vorbire prin prisma distincției acte de vorbire *reușite – acte de vorbire nereușite* pune în evidență condițiile care sunt necesare pentru ca actul de vorbire să fie realizat cu succes. În cazul în care unele dintre aceste condiții nu sunt respectate se vorbește despre eșuarea actului respectiv.

În general, ceea ce ar trebui precizat în legătură cu analiza „atomistă” este faptul că în cazul acestui model actele de vorbire sunt analizate izolat, făcându-se abstracție de contextul interacțional, discursiv în care acestea se realizează.

B. Grila de analiză interacționistă are în vedere relevarea aspectului legat de utilizarea actelor de vorbire în discurs. Cu alte cuvinte, acest tip de analiză presupune examinarea actelor de vorbire ca elemente ale interacțiunii conversaționale, accentul fiind pus pe regulile care reglementează înlănțuirea lor în structura perechilor de adiacență.

Fiind definit drept o „unitate minimală a structurii interacționale” [3, p. 17], actul de vorbire este examinat de astă dată prin prisma corelației *act de vorbire – context de realizare*. În felul acesta, actele de vorbire sunt caracterizate nu doar în raport cu mijloacele de realizare așa cum se întâmplă în cazul unei analize atomiste, ci și în raport cu circumstanțele concrete ale comunicării în care locutorul își formulează enunțul.

Este de menționat că anume această abordare oferă o imagine completă a actului de vorbire în calitatea sa de unitate minimală a comunicării prin care se asigură interconectarea dintre o anumită valoare și un context lingvistic și extralingvistic. Ar trebui să spunem că studierea actelor de vorbire din perspectivă interacțională, conversațională presupune, în linii mari, delimitarea următoarelor aspecte:

- a) identificarea valorii ilocuționare specifice actului de vorbire;
- b) analiza modalității de înlănțuire a actelor de vorbire în anumite structuri interacționale;
- c) stabilirea funcțiilor cu care sunt folosite actele de vorbire în componența perechilor de adiacență;
- d) examinarea relațiilor stabilite între enunțuri ca mijloace de realizare a actelor de vorbire.

Din cele discutate mai sus rezultă că teoria clasică a actelor de vorbire, ai cărei reprezentanți sunt J. Austin [1], fondatorul acestei teorii, J. Searle [4], care a sistematizat elementele esențiale ale teoriei date, punând bazele unei analize ample a actelor de vorbire, și D. Vanderveken [5], care completează descrierile lui Austin și Searle, constituie o teorie în cadrul căreia actele de vorbire sunt examinate din perspectivă ilocuționară, și anume din perspectiva valorilor care le caracterizează și din punctul de vedere al mijloacelor folosite pentru exprimarea lor.

Este însă bine știut faptul că actele de vorbire reprezintă niște unități care se manifestă la nivelul interacțiunii conversaționale, caracterizându-se astfel și printr-un anumit comportament discursiv. Prin urmare, în cazul în care actele de vorbire erau examinate doar dintr-o perspectivă ilocuționară, acest aspect rămânea în afara sferei de investigație a cercetătorilor. Anume din această cauză uneori se afirmă că teoria actelor de vorbire în varianta lui Austin și Searle nu este aplicabilă la domeniul conversației.

Trebuie precizat că acest aspect este readus în centrul atenției cercetătorilor prin investigațiile unor lingviști, între care trebuie amintită, în primul rând, lingvista franceză C. Kerbrat-Orecchioni [6]. Anume în lucrările acestei cercetătoare concepția clasică a actelor de vorbire este completată cu o concepție interactivă. Prin urmare, teoria actelor de vorbire începe să se intereseze nu doar de actele de vorbire ca entități de sine stătătoare, ci și de secvențele interacționale în care ele sunt utilizate. Totodată, actele de vorbire sunt examinate în strânsă legătură cu contextul și cu situația comunicativă în care ele funcționează. Unitatea de bază a interacțiunii conversaționale nu mai este actul de vorbire văzut ca entitate izolată, ci o secvență constituită din cel puțin două acte, dintre care unul inițiază perechea de adiacență și altul o încheie.

În această ordine de idei, este important să amintim faptul că și interacțiunea conversațională se poate caracteriza prin două laturi: o latură semantică (definește condițiile interpretării funcționale a unităților din cadrul secvențelor interacționale) și o latură sintactică (definește condițiile privind buna lor formare). Toate acestea demonstrează că și actele de vorbire au două dimensiuni: o dimensiune semantică (este pusă în evidență prin analiza de tip „atomist”) și o dimensiune sintactică (este scoasă în relief prin analiza interacționistă). Prima dimensiune stabilește condițiile interpretării și tipologiei funcțional-semantice a actelor de vorbire. Cealaltă dimensiune este relevantă pentru stabilirea condițiilor de utilizare a actelor de vorbire în

discurs. Aceste două dimensiuni sunt interdependente. Prin urmare, examinarea dimensiunii semantice poate servi drept bază pentru înțelegerea dimensiunii sintactice.

CONCLUZII

În concluzie, precizăm că actele de vorbire se pretează la o interpretare dintr-o dublă perspectivă, fiind luate în considerare atât valorile lor caracteristice (semantica actelor de vorbire), cât și relațiile stabilite între ele în procesul utilizării lor în interacțiunea conversațională (sintaxa actelor de vorbire). În felul acesta, examinarea comportamentului discursiv al actelor de vorbire reprezintă un suport important pentru înțelegerea comunicării dialogice.

BIBLIOGRAFIE

1. Austin John L. Cum să faci lucruri cu vorbe. Pitești: Paralela 45, 2005. 159 p.
2. Moeschler Jacques. Théorie pragmatique, acte de langage et conversation. In: Cahiers de Linguistique Française, 1992, nr. 13, p. 108-124.
3. Moeschler Jacques, Reboul Anne. Dicționar enciclopedic de pragmatică. Cluj-Napoca: Echinoc, 1996. 558 p.
4. Searle John R. Les actes de langage. Essai de philosophie du langage. Paris: Hermann, 1972. 262 p.
5. Vanderveken Daniel. Les Actes de discours. Essai de philosophie du langage et de l'esprit sur la signification des énonciations. Bruxelles: Mardaga, 1988. 226 p.
6. Kerbrat-Orecchioni Catherine. Les actes de langage dans le discours. Paris: Armand Colin, 2012. 200 p.

Simion Zamșa. Ilustrație la *Secerișul* de V. Alecsandri, 2014, hârtie, acuarelă.